

SAYI 38 • 2011

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İSAM 

yılları arasını konu edinmiştir. Kitabın ana metninde ve dipnotlarda ufak tefek yazım hataları bulunmaktadır.³

Oldukça uzun ve yorucu bir araştırmamanın ürünü olduğu belli olan bu önemli kitabın, konusu itibariyle birçok kişinin ilgisini çekeceği kuşkusuzdur. Konusu, ele aldığı dönem ve takip edilen metodlar göz önüne alındığında kitap, bu sahada bundan sonra araştırma yapacak akademisyenlere iyi bir referans olacaktır. Bu konu hakkında önyargılardan arınmış akademik eserlerin çoğalması, son dönem Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarih yazımlarına da katkı sağlayacaktır.

Mehmet Ali Doğan

Cemil Koçak,

Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler,

İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. 221 s. + 79 s. ek, kaynakça, dizin.

Kitap esas olarak Tek-Parti döneminde gündelik hayat içinde yürütülen ve örgütlü olmayan genellikle kişisel, kişiselliği aştığı noktada (açıkça karşı durmak ve koymak gibi) *diri* veya (bıkkınca arka dönmek gibi) *gevşek* muhalefeti, iktidarın muhalif olarak tanımladığı kişi ve kuruluşları, bunların niçin ve nasıl muhalefet ettiklerini, iktidarın bu muhaliflere karşı geliştirdiği baskıyı ve aldığı önlemleri birincil kaynaklara dayanarak incelemektedir.

Yazar, *Muhalif Sesler* kitabının neredeyse dörtte birini kaplayan ilk bölümünü din eksenli muhalif seslere ayırmıştır (s. 21-89). “Resmi tarih” bugüne kadar bu tür muhalefet hakkında çok söz sarfetmiş olmasına rağmen bu tavrın arka planı hakkında çok da bilgi vermediği bilinmektedir. Bu bakımdan kitabın bu bölümü özel bir önem taşımaktadır. Bölümün ilk kısmında Rauf Orbay ve hilafet meselesine; ikinci kısmında rejim, inkılaplar, laiklik ve M. Kemal karşıtı telkinlere ve özel olarak da Ramazan aylarındaki dini telkinlere; üçüncü kısımda Diyanet İşleri

3 Örneğin; Aisha (Ayşe), Hajji (Hacı), Suleiman (Süleyman), Rıza (Rıza), Mahmud Pasha (Mahmutpaşa), Gedik Pasha (Gedikpaşa), Çağoğlu (Cağaloğlu), Mecdi Dervish (Mecdi Derviş), Terraki (Terakki), Teraki (Terakki), Ben (Benjamin), Mektepleri [bir çok defa] (Mektepleri), geçmişim (geçmişin), yüzyıl (yüzyılı), teşekül (teşekkülü), Merutiyetin (Meşrutiyetin), Şişli (Şişli), Yakın tarihte geçirdiklerim ve gördüklerim (Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim), ve Yeni Türkiye’de devletin yapılmasında (Yeni Türkiye Devleti’nin yapılmasında). Ayrıca 299. sayfadaki 42. dipnotta adı geçen Sebil dergisinde 1976’da çıkan yazının başlığı “Dönmelerin mum söndü” değil, “Yahudiler ‘mum söndü’ yaparlar mı?!” şeklindedir.

Riyaseti'nin, camilerin, Kur'an kurslarının, din adamlarının denetlenmesi meselesine (yazar, bu üçüncü kısımda iktidarın yine bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Riyaseti'nin de muhalif olarak algıladığına dair uygulamalardan örnekler ileri sürerek konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır); dördüncü ve son kısımda ise yeni harflerle Türkçe mealli Kur'an-ı Kerim meselesine, dini yayınlara, resmi kurumlarda eski yazının kullanımına ve misyonerlik faaliyetlerine değinilmiştir. Kısaca yazar, bu bölümde muhalefetin taşıyıcılarının ve hedef kitlesinin kimlerden oluştuğu, muhtevasının ne olduğu, hedefine ne oranda ulaşabildiği gibi soruların cevaplarını arar.

Yazar ikinci bölümde (s. 91-104), M. Kemal'e yönelik suikast girişimleri ve öldüğü yolundaki söylentileri, bu söylentilerin sebeplerini ve 1926 İzmir İstiklal Mahkemesi davasının akislerini ele alır.

Üçüncü bölümde ise (s. 105-107) az sayıda örnekten yola çıkılarak din eksenli olmayan rejim aleyhtarı telkin beyannamelerine bakılmış ve bunların tahlili yapılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm (s. 109-122), devlet arşivinde bulunan layihalardan hareketle Milli Mücadele karşıtları ve 150'liklerin ama özellikle Mehmet Vehib [Kaçı], Süleyman Şefik, Cakacı [Ahmet] Hamdi [Abuk] paşaların ve Fevzi Ahmed Bey, Refi' Cevat [Ulunay], Aziz Nuri [Yeşil] ve Hafız İsmail'in siyasi ve 150'lik karşıtı "sivil toplum kuruluşu" nun resmi faaliyetlerine ayrılmıştır.

Kitabın beşinci bölümünde yazar sadece tek bir örnekten hareketle CHP içindeki ve seçimlerdeki siyasi muhalefeti ele alır (s. 123-125).

Altıncı bölüm (s. 127-140), Birinci Umumi Müfettişlik'in 1929-1931 yılları arasında Diyarbakır'da gelişen faaliyetlere yönelik olarak ve Dördüncü Umumi Müfettişlik'in Dersim İsyanı esnasında kaleme aldıkları ve ilk kez bu kitapta yayımlanan layihalara dayanılarak tamamen Kürt muhalefetine ayrılmıştır.

Yedinci bölüm (s. 141-156) sürekli surette izlenen ve takibata uğrayan komünist ve sol muhalefetin ilk elden ve bazıları da ilk kez burada yayımlanan kendi belgelerine dayanılarak kaleme alınmıştır. Bölümün altbaşlıkları şöyledir: 1938 Donanma Davası'nın serpintileri; Süleymaniye Camii'ne asılacak yafta; yayın yoluyla komünist telkin faaliyetleri; komünist ve Sovyet karşıtlığı içeren telkin beyannameleri ve "zararlı neşriyat"la mücadele.

Kitabın sekizinci bölümü (s. 157-194) bazı yeni belgeler ışığında gazeteler, dergiler, kitaplar, sinema ve telkin (*propaganda*) filmlerindeki muhalefete hasredilmiştir.

Dokuzuncu ve son bölüm (s. 195-217) ise azınlıklara, ama özellikle Ceyhan'daki asayiş meselesine, Çerkesler, Nusayriiler ve yabancılara hasredilmiştir. Sonuç bölümünden sonra kitap 43 belgenin tıpkıbasımlarının verilmesi ile son bulur.

Gayet önemli ve oldukça değerli bir çalışma olan *Tek-Parti Döneminde Muhalef Sesler* kitabında az da olsa tenkid edilecek noktalar bulunmaktadır. İlk başlık-taki “*Tek-parti döneminde muhalif...*” tabirinden tarih yazınında anlaşılan 1920’li yılların ikinci yarısına kadar (1925’e kadar) geçen dönem ve bu dönem zarfındaki CHF’deki iç ve CHF’ye karşı olan muhalefettir. Oysa kitapta ele alınan örneklerin büyük kısmı 1929 sonrasına aittir. Bu anlaşılabilir bir husustur. Çünkü sol/komünist ile Kürt muhalefet nisbeten daha iyi tanınıyor olsa bile 1926 İzmir Suikastı Davası’ndan sonraki muhalefet hakkında şu ana kadar eldeki belgelerin kemmiyeti ve keyfiyeti yetersizdir. Bu yüzden de bu zaman dilimine ait malumatımız oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan başlığın 1929 sonrası muhalefete vurgu yapılacak şekilde düzenlenmesi yerinde olurdu.

İkinci husus, kitapta kullanılan bazı örneklerin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kesintisiz intikal eden devlet geleneğinin ve usullerinin bir sonucu olmasına rağmen bunların sadece cumhuriyete mahsusmuş gibi yorumlanmasıdır ve anlamlandırılmaya çalışılmasıdır. Kitapta örneğin Diyanet İşleri Riyaseti ile İçişleri ve Milli Eğitim vekâletlerinin bürokratik derecelendirmede aynı seviyede olmaması (s. 61) ve Diyanet İşleri Riyaseti’nin son karar mercii olarak Başvekâlet’i görmesi yadırganır (s. 72). Oysa cumhuriyet dönemindeki bürokratik, siyasi, iktisadi, toplumsal uygulamaların neredeyse tamamı imparatorluk devrinden tevarüs etmiştir ve kesintiye uğramadan tatbik sahasına konmuştur.

Ayrıca kitapta tarihlendirme hatası yapılarak misyonerlik faaliyetlerinin “laik” cumhuriyet rejimi tarafından engellenmeye çalışılması çelişkili görülmüştür. Oysa engellemeye yönelik verilen iki örneğin ikisi de laikliğin anayasaya girmesinden çok daha öncelere aittir (s. 87-89).

Bir başka husus, yazarın dönemin ıstılahlarına dikkat etmemesidir. Birçok yerde Başvekâlet yerine Başbakanlık, Cumhuriyet Halk Fırkası yerine Partisi, Diyanet İşleri Riyaseti yerine Başkanlığı demektir. Sıradan bir okuyucu için Hariciye Nezareti>Vekâleti ile Dışişleri Bakanlığı arasında bir fark olmasa da titiz tarihçilerin ıstılahlara dikkat etmeleri bu çalışmalar üzerine yapılacak daha sonraki yeniden inşaa faaliyetlerinin sıhhati bakımından fazlaca önem taşımaktadır.

Kitabın neredeyse tamamı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen çok kıymetli layihalar ve yazışmalar gibi birincil kaynaklara dayandırılarak kaleme alınmışken yazarın bu kadar az yerde ve az yorumla yetinmesi okuyucuda tatminsizlik duygusu yaratmaktadır. Yazar kitabın tamamına yakınında sanki bu

belgeleri okuyucu ile karşılaştırma vazifesi üstlenmiş gibi kenarda durmaktadır. Ayrıca yazar birçok bölümde gayetle az ve bazen de sadece tek bir örnek kullanarak birçok genellemeye varmıştır (örn. s. 123-15).

Bu tenkitlerden sonra belirtilmelidir ki yazar, az bilinen bir konuya hem de birincil kaynakları kullanarak temas etmektedir. Eser bu konudaki büyük boşluğun doldurulmasında önemli bir katkı niteliğindedir. Yine yazarın ulaşamadığı bilgiler ve yapamadığı yorumlar konusundaki dürüst ifadeleri araştırmacıları birkaç noktada yeni araştırmalara teşvik etmektedir.

Bu bakir alanlar sırasıyla ve kısaca: CHF içindeki ve seçimlerdeki siyasi muhalefet; din eksenli olmayan rejim aleyhtarı telkin beyannameleri; Rauf Orbay'ın yurtdışındaki siyasi faaliyetleri; her ne kadar dilekçelerin 12 Eylül rejimince imha edildiği söyleniyorsa da TBMM Dilekçe Komisyonu, İçişleri Vekâleti ve Emniyet arşivlerinin açılması şartıyla 1929 öncesi muhalefetin arzettiği durum.

Son söz olarak bu kitap dikkatle okunmayı, üzerinde düşünölmeyi ve saklanmayı fazlasıyla hak etmektedir. Bu bakımdan yazarının da böylesi önemli bir konuya yetkinlikle eğildiği ve kullandığı dürüst ve mutedil dil dolayısıyla tebrik edilmesi icab etmektedir.

A. Teyfur Erdoğan

Mehmet Ö. Alkan,

Tarık Zafer Tunaya'nın Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet,

İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, xiii + 283 sayfa.

Geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Tarık Zafer Tunaya anısına, çoğu öğrencisi olan bir grup akademisyen tarafından yayınlanan kitap, II. Meşrutiyet dönemi üzerine 13 Makale ve Tarık Zafer Tunaya üzerine yapılmış bir röportajı içermektedir. Bu çalışma İ.Ü. SBF Dergisi'nin hazırladığı ve Tunaya'ya ithaf edilen II. Meşrutiyet'in 100. yılı dolayısıyla hazırlanan özel sayının kitaplaşmış halidir.

Kitabın editörü tarafından yazılan *Sunuş* yazısında Tunaya'nın kısa biyografisi yanında çalışmanın kitaplaşma hikayesi de anlatılmaktadır. Kitapta, Sunuş bölümünü müteakip, kitapları, tercümelere, makaleleri, gazete yazıları ve söyleşilerini içeren geniş bir Tunaya bibliyografyası mevcuttur.